

17. YÜZYILA AİT BİR YAZMA: DERVİŞ 'ALİ'NİN MANTIKU'T-TAYR ADLI ESERİ*

A Manuscript from the 17th Century: Derviş 'Alî's Mantiku't-tayr

Gamze ÖZOK**

Gazi Türkiyat, Bahar 2021/28: 183-195, DOI: 10.34189/gtd.28.012

Öz: Mantiku't-tayr, 12. yüzyılın sonlarında İran'da Feridüddîn Attâr tarafından mesnevi nazım şekliyle yazılmış tasavvufî bir eserdir. Attâr'ın, vahdet-i vücûd inancını anlattığı bu eseri, İran'da olduğu kadar Türk ve İslam dünyasında yüzyıllarca sevilerek okunmuş; bu eserin etkisinde ve genellikle aynı adla pek çok eser yazılmıştır. Çalışmamıza konu olan Derviş 'Alî'nin Mantiku't-tayr adlı eseri, Attâr'ın eserinin manzum bir çevirisi ya da uyarlaması değildir ama onun etkisinde yazıldığı açıktır. Derviş 'Alî'nin eseri, şekil özellikleri ve anlatım tarzı bakımından Attâr'ın eserinden farklı olsa da ikisinde de vahdet-i vücûd inancı anlatılmıştır. Milli Kütüphanede bulunan eser 178 varaktan oluşmaktadır. Eserde yazım tarihi ile ilgili net bir bilgi bulunmamaktadır. Eserin dili ve yazarla ilgili verilen bilgiler, metnin yazım tarihi olarak 17. yüzyılın sonlarını işaret etmektedir. Eser, Osmanlı Döneminde Eski Anadolu Türkçesi özelliklerinin ağırlıklı olduğu bir dille yazılmıştır. Bu açıdan da oldukça önemlidir. Bu çalışmada 17. yüzyılda yaşamış Derviş 'Alî (Yazıcıoğlu) adlı müellifin Mantiku't-tayr adlı eseri tanıtılacaktır.

Anahtar Kelimeler: Mantiku't-tayr, Derviş 'Alî, Feridüddîn Attâr, Osmanlı Dönemi, Eski Anadolu Türkçesi, vahdet-i vücûd, yazma eser

Abstract: Mantiku't-tayr is a mystical work written in mesnevi verse form by Feridüddîn Attâr in Iran at the end of the 12th century. This work of Attâr, in which he describes vahdet-i vücûd belief, has been enjoyed for centuries in the Turkish and Islamic world as well as in Iran; many works have been written under the influence of this work and generally within the same name. Derviş 'Alî's work called Mantiku't-tayr, which is the subject of our study, is not a verse translation or adaptation of Attâr's work, but it is clear that it was written under the influence of this work. Although Derviş 'Alî's work is different from Attâr's work in terms of its form features and style of expression, both of them explain the belief of vahdet-i vücûd. The work in the National Library consists of 178 leaves. There is no clear information about the date of writing in the work. The language of the work and the information given about the author point to the end of the 17th century as the date of writing of the text. The work was written in a language dominated by the characteristics of Old Anatolian Turkish in the Ottoman Period. It is also essential in this respect. In this study, the work named Mantiku't-tayr by the author named Derviş 'Alî (Yazıcıoğlu), who lived in the 17th century, will be introduced.

Keywords: Mantiku't-tayr, Derviş 'Alî, Feridüddîn Attâr, Ottoman Period, Old Anatolian Turkish, vahdet-i vücûd, manuscript

* Bu çalışma Ankara Hacı Bayramı Veli Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü öğrencisi olarak hazırlamakta olduğum "Derviş 'Alî Yazıcıoğlu'nun 'Mantiku't-tayr' Adlı Eseri (Giriş-İnceleme-Metin-Dizin)" adlı doktora tezinden hareketle hazırlanmıştır.

** Öğr. Gör., Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi, Van / TÜRKİYE. gamzeozok@yyu.edu.tr, orcid.org/0000-0002-0631-4209, Gönderim tarihi: 19.04.2021 / Kabul tarihi: 27.05.2021

1. Mantıku't-tayr VE TÜRKÇEDEKİ Mantıku't-tayr ÇEVİRİLERİ

Fars edebiyatının en önemli ve etkili eserlerinden biri olan *Mantıku't-tayr*, 12. yüzyılın sonlarında Ferîdüddin Attâr tarafından kaleme alınmış tasavvufi bir mesnevidir. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*'nde *Mantıku't-tayr* kısaca şu şekilde tanıtılmaktadır:

"Bazı nüshalarında adı Makâlât-ı Tuyûr, Makâmât-ı Tuyûr, Tuyûrnâme şeklinde kayıtlı olan ve nüshalar arasındaki farklılıklar dikkate alındığında 5000 beyti biraz aşan eser otuz bir bölüm (makale) hâlinde remel bahriyle kaleme alınmıştır. Hamd, tevhid, münâcât, na't ve dört halife ile ashabın övgüsüne ayrılan bir girişin ardından mesnevi hüdhüde merhaba ile başlar ve 583 yılı Receb ayının 20. günü (25 Eylül 1187) tamamlandıği kaydedilen bir hâtîme ile sona erer..."

Mantıku't-tayr'ın kelime anlamı olarak Türkçe karşılığı "Kuş Dili"dir. Attâr, eserinde vahdet-i vücûd inancını ve tasavvufi düşüncelerini kuşların dilinden temsili bir şekilde anlatmış; kuşların aralarında geçen konuşmalara konuyla ilgili hikâyeler de ekleyerek tasavvufi düşüncelerini daha da iyi ifade etmeye çalışmıştır. Gölpınarlı'nın ifadesiyle "*Mantıku't-tayr, vahdet-i vücûdun ilmini yapmayan ve âdetâ halka, halkın anlayacağı hikâyelerle bu felsefeyi sunan serbest fakat tamamıyla mantiki düşünceli ve temkinli bir sofinin eseridir*" (Gölpınarlı 2017: xxi).

Attâr, *Mantıku't-tayr* adlı eserinde kısaca hiçbir memleketin padişahsız olmadığını ama kendi memleketlerinin padişahsız olduğunu düşünen kuşların hüthüt kuşunun rehberliğinde padişahları Simurg'u aramak üzere Kaf Dağı'na yaptıkları zorlu yolculuğu ve bu çetin yolculuk sonunda Kaf Dağı'na ulaşan otuz kuşun (otuz kuş Farsça "si murğ") sultan Simurg ile karşılaşmalarını sembolik bir dille anlatmıştır. Attâr'ın eseri bu konuda yazılmış ilk temsili eser değildir. "*Kuşların Sîmurg'a olan yolculuğunun hikâyesi, eski dönemlere, hattâ İslâm öncesi İran edebiyatına kadar dayanmaktadır. Böyle bir hikâye, toplumlardaki kültürel değişmelere paralel olarak farklılıklar göstermiş, farklı zamanlarda şâir ve yazarların elinde, onların hayal dünyası, düşünceleri ve tasavvufî bakış açılarıyla yeni bir hüviyete kavuşmuştur*" (Çiçekler 2015: 15). Attâr'dan önce de İslam dünyasında Hz. Süleyman'ın kuşlarla, karıncalarla ve diğer hayvanlarla olan konuşmalarının anlatıldığı tefsirlerin vb. eserlerin yanı sıra kuşların dilinden, onların yaptıkları yolculukları ve birbirleriyle konuşmalarını anlatan müstakil eserlerin olduğu bilinmektedir. "*Her ne kadar Attâr kendinden önce yazılmış bu eserlerden faydalanmış olsa da Mantıku't-tayr'daki konu bütünlüğü ve anlatım, bunlar arasında en yetkin ve özgün eser olmasını sağlamıştır*" (Çiçekler 2015: 22-23).

Canpolat, İslam edebiyatında İran şairlerinin kullandığı birtakım öykü konularının yeniden işlenmesinin, yani yeni bir görüş ve ruhla aynı konuların ele alınmasının bir gelenek hâlini aldığını söyler (Canpolat 1995: 3). Bu açıdan bakıldığında İran edebiyatının en meşhur eserlerinden olan *Mantıku't-tayr* da, İslam âleminde yüzyıllar boyunca sevilerek okunmuş sadece İran edebiyatının değil Türk ve İslam edebiyatlarının da şaheserleri arasında yer almıştır. Özellikle Türk edebiyatında farklı

zamanlarda birçok kişi tarafından *Mantıku't-tayr* çevirileri yapılmış, onun etkisinde eserler kaleme alınmıştır. *Mantıku't-tayr*'ın Türkçede belli başlı beş manzum çevirisi bulunmaktadır. Bunlar 14. yüzyılda Gülşehrî'nin yazdığı *Mantıku't-tayr*, 15. yüzyılda Ali Şîr Nevâî'nin yazdığı *Lisanü't-tayr*, 16. yüzyılda Zaifî'nin kaleme aldığı *Gülşen-i Sîmurg*, yine 16. yüzyılda Kadızâde Şeyh Mehmed'e ait *İnşirahü's-Sadr* ve 17. yüzyılda Fedâî Dede'nin yazdığı *Mantıku'l-Esrâr*'dır. Bu manzum çevirilerden bazıları tam çeviri niteliği taşırken bazıları yazarının katkıları ve müdahaleleriyle telif eser sayılmaktadır.

Mantıku't-tayr'ın Türkçedeki manzum çevirileri içinde en bilineni Gülşehrî'nin Anadolu sahasında Eski Anadolu Türkçesiyle yazdığı *Mantıku't-tayr* adlı eseridir. Gülşehrî'nin konuya sadık kalarak kendinden eklediği hikâyelerle kaleme aldığı bu eser, tercümeden ziyade telif bir eser olarak nitelendirilmektedir. Özkan'a göre "Gülşehrî *Mantıku't-tayr*'ı Türkçeye kazandırırken Attâr'ın eserini olduğu gibi tercüme etmeyip esas konuya sadık kalmakla birlikte eseri, yine Attâr'ın *Esrâr-nâme'si*, *Meolânâ'nın Mesnevî'si*, *Nizâmî'nin Heft Peyker'i*, *Kabusnâme*, *Kelile ve Dimne* gibi başka kaynaklardan aldığı bazı hikâye ve fıkralarla genişletmiş; devrinin sosyal ve ahlaki düşünceleriyle de zenginleştirerek orijinal bir eser hâline getirmiştir" (Özkan 2017: 199).

Mantıku't-tayr'ın Türkçeye yapılan bir diğer önemli manzum çevirisi de Ali Şîr Nevâî'nin Çağatay Türkçesiyle kaleme aldığı *Lisanü't-tayr* adlı eseridir. "*Lisanü't-tayr*, Attâr'ın *Mantıku't-tayr* adlı eserine naziredir; Ali Şîr Nevâî, her ne kadar terceme kelimesini kullansa da bu eseri olduğu gibi aktarmamış, gereksiz bulduğu bazı bölümleri bırakmış, yeni öyküler eklemiş, eserin işlenişinde baştan sona kendi kişiliğinin ve çağının damgasını vurmuştur" (Canpolat 1995: 2). Dilçin, bu manzum çevirilerde Gülşehrî ve özellikle Nevâî'nin çoğu yerde Attâr'ın metnindeki anlamı Türkçe olarak aktarmaya çalıştıklarını, eserin iç ve dış düzenine gerektiği gibi bağlı kalmadıklarını; oysa Zaifî, Mehmed ve Fedâî'nin anlamın yanı sıra eserin söyleyiş ve anlatış biçimini de belli bir ölçüde yansıtmaya çalıştıklarını ifade eder (Dilçin 1993: 35). Hatta Kadızâde Şeyh Mehmed'in fazlasıyla çeviri kokan bir metin ortaya koyduğunu ve bir nevi Attâr'ın *Mantıku't-tayr*'ını Türkçe sözcüklerle Farsça söylediğini belirtir (Dilçin 1993: 35).

Mantıku't-tayr'ın Türkçeye yapılan manzum çevirilerinin yanı sıra mensur çevirileri de bulunmaktadır. Özellikle manzum çevirilere göre daha yakın zamanlarda yapılan bu mensur çevirilerin en eskisi Abdülbâki Gölpınarlı tarafından 1945-1946 yıllarında yapılan çeviridir. İki cilt hâlinde basılmıştır. Günümüze kadar da *Mantıku't-tayr*'ın farklı kişiler tarafından farklı zamanlarda mensur çevirileri yapılmıştır. Hatta son dönem Türk edebiyatında sadece Attâr'ın *Mantıku't-tayr*'ının değil Gülşehrî'nin *Mantıku't-tayr*'ının da mensur çevirilerinin yapıldığı görülmektedir. Enfel Doğan'ın bu doğrultuda 2016 yılında, Kemal Yavuz'un *Gülşehrî'nin Mantıku't-tayr*'ı adlı metin yayımını esas alarak yaptığı bir mensur dil içi çevirisi bulunmaktadır.

2. DERVİŞ 'ALİ VE *Mantıku't-tayr* ADLI ESERİ

Çalışmamıza konu olan *Mantıku't-tayr* adlı eser, Millî Kütüphanede Yz. A 4301 yer numarası ile kayıtlıdır ve bu eser, Derviş 'Alî adında bir müellif tarafından yazılmıştır. Derviş 'Alî'nin bu çalışmaya konu olan eseri 178 varaktan oluşmaktadır. Eserin sayfa numaralandırılması yazar tarafından değil büyük ihtimalle sonradan eseri bulan kişi tarafından yapılmıştır. Çünkü numaralandırmada bazı varak numaraları eksikken, bazı sayfa numaralarında da ardışık olmayan bir düzen söz konusudur. Metnin sayfa düzeni ile ilgili bu husus tezin giriş bölümünde bir tablo hâlinde ayrıntılı bir şekilde verilecektir. Metin, Osmanlı Dönemine ait olmasına rağmen metnin dilinde Eski Anadolu Türkçesi özellikleri ağır basmaktadır. Bunun yanı sıra dilin tarihi dönemleri arasındaki geçiş süreci özellikleri ve etkileri de metinde görülmektedir. Tez çalışmamızın inceleme bölümünde bu durum detaylı bir şekilde ele alınacaktır. Harekeli nesih yazı ile kaleme alınan metin, okunaklıdır. Eserin künyesinde metnin sayfalarındaki satır sayısı 13 olarak belirtilmektedir. Genel olarak metnin bütününde sayfalardaki satır sayısı 13 olmakla birlikte 14 ve 15 satırdan oluşan sayfalar da bulunmaktadır. Metin toplam 4435 satırdan oluşmaktadır. Bu sayı metni oluşturan satırların sayısıdır sayfalarda boş bırakılan satırlar bu sayıya dâhil değildir. Metin baştan sona manzum bir metin olmasına rağmen metnin hacmi ifade edilirken beyit/mısra ifadesi yerine satır ifadesinin kullanılma sebebi, sayfalarda bir satırın bazen bir beyit bazen bir beytin bir mısra ya da bir dörtlüğün iki dizesi olmasıdır. Baştan sona manzum olan metin, tek bir nazım şekliyle yazılmadığı için de tek bir nazım birimi kullanılmamıştır. Metni oluşturan satırların 161'i Farsça, 112'si Arapçadır. Metnin Türkçe kısmı 2934 beyit ve 30 dörtlükten oluşmaktadır. 2934 beytin 1651 beyti mesnevi nazım şekliyle geriye kalan 1283 beyti ise gazel nazım şekliyle yazılmıştır. Derviş 'Alî'nin eseri şekil yönüyle Feridüddin Attâr'ın *Mantıku't-tayr*'ından, *Mantıku't-tayr*'ın Türkçedeki manzum çeviri ve uyarlamalarından farklıdır; onlar gibi baştan sona mesnevi nazım şekliyle yazılmamıştır.

Derviş 'Alî'nin, eserinde kendisiyle ilgili verdiği bilgilerden hareketle kaynaklarda tarama yapılmış ve bu tarama sonunda kesin bir bilgiye ulaşılamamıştır. Kaynaklarda bu isimle tarama yapıldığında *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*'nde Derviş Ali adıyla altı kişi (bunların üçü hattat, üçü de bestekârdır), *Osmanlı Müellifleri* adlı eserde Derviş Ali Efendi adında bir kişi bulunmaktadır. Bunların dışında *Türk Edebiyatı İsimler Sözlüğü* adlı veri tabanında Derviş Ali adında birine rastlanmıştır ve bu kaynakta adı geçen Derviş Ali'nin, 19. yüzyılda yaşamış bir tekke şairi olduğu belirtilmiştir. Eserin yazarının 19. yüzyılda yaşayan tekke şairi Derviş Ali olması, eserin dili itibarıyla mümkün değildir. Çünkü metin, Eski Anadolu Türkçesi özelliklerinin öne çıktığı bir eserdir.

Yazarın, eserinde kendisiyle ilgili verdiği bilgilerden hareketle *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*'nde yer alan bir Derviş Ali'nin hayatı arasında birtakım benzerlikler bulunmaktadır ama bu da yazar ile bahsedilen kişinin aynı kişiler

olduğunu söylemek için yeterli değildir. Hattat olan bu Derviş Ali ile ilgili *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi'*nde şu bilgiler verilmektedir:

"Kendisinden önce yaşayan aynı adlı hattattan ayırt edilmek için 'İkinci', 'Anbârîzâde' veya 'İmam' lakaplarıyla anılmıştır. İstanbul'da doğdu. Babası Anbarcızâde lakabıyla tanınırdı. Sülûs ve nesih yazılarını Ağakapılı İsmâil Efendi'den öğrenip icâzet almakla beraber Hâfız Osman'la da yakınlığı olmuş ve ondan faydalanmıştır. Sultanhamam-Marpuççular semtinde yenilenmiş haliyle Marpuççular Camii adı altında ibadete açık olan ve Alacamescid diye de bilinen Çelebioğlu Mescidi'nde imamlık yapmış, birçok mushaf, en'âm ve evrâd-ı şerîfe yazmıştır. Melevî olan Derviş Ali, vefatında Karacaahmet Mezarlığı'ndaki Miskinler Tekkesi yakınına defnedilmiştir..."

İmam lakaplı hattat Derviş Ali ile ilgili verilen bu bilgiler, eserin yazarı Derviş 'Alî'nin metinde kendisiyle ilgili verdiği bazı bilgilerle (*Mevlevî olması, Kur'ân-ı Kerim'e hâkim olması* gibi) örtüşmekte ama yazarın hayatıyla ilgili kesin bir sonuca varılmasına imkân tanımamaktadır. Yazarın Mevlevî olduğu bilgisinden hareketle Esrâr Dede'nin *Tezkire-i Şu'arâ-yı Mevlevîyye* adlı eserine de bakılmış ama ne bu adda ne de Remâdî mahlasında bir kişiye rastlanmıştır. Yazarla ilgili yapılan araştırmalar tez çalışmamızda daha ayrıntılı bir şekilde yer alacaktır. Burada yazarın metinde kendisiyle ilgili verdiği bilgilerden hareketle şunlar söylenebilir: Derviş 'Alî'nin 17. yüzyılda özellikle 17. yüzyılın da sonlarında yaşadığı düşünülmektedir, daha doğrusu metinden elde edilen veriler bunu göstermektedir. Bu verilerden ilki Derviş 'Alî'nin eserinde divan şairi Hayretî'nin bazı gazellerine ve bu gazellere yazdığı nazirelere, yaptığı eklemelere yer vermesidir ki Hayretî'nin ölüm tarihi kaynaklarda 1534 olarak geçmektedir. Bu da Derviş 'Alî'nin Hayretî ve şiiirlerinden haberdar olabilmesi için ondan sonra yaşadığını gösteren bir kanıttır. Bunlara ek olarak Remâdî mahlasıyla yazdığı bir gazelde 17. yüzyılda yaşayan tekke şairi, halk ozanı Kul Nesîmî'den bahsedip onun çok bilinen bir nefesinin bir beytine de değinmesi; bunun dışında metinde iki yerde 17. yüzyılda yaşamış mutasavvıf şair Niyâzî-i Mısırî'nin adının geçmesi Derviş 'Alî'nin Niyâzî-i Mısırî'den haberdar olduğunu, ondan etkilendiğini ve Derviş 'Alî'nin 17. yüzyılın sonlarında yaşayan mutasavvıf bir şair olduğunu gösteren verilerdir.

fîrâk-ıla gönül yanar dem dem ağâz ider
Kul Nesîmî kimi ya'ni cân u bizâr eyledüñ (151b/1-2)

gel Remâdî sende¹ var giyüp melâmet hırhasın
'âşıkşan mest olup gez yiter ço 'âr eyledüñ (151b/3-4)

Yûnusam ben mûnîsem ben / 'Îsâyam hem Mûsâ ben
Mısrîyem ya'ni 'aşride / dâra deyyâr eyleyen (30b/2-3)

¹ Kelimede bulunan "de" beytin anlam akışı içinde bulunma hâli eki olmayıp "dahi" anlamını vermesine rağmen metinde bitişik yazılmıştır.

Yūnisam Remādī vü Ḥayretī em² hem Niyāzī
nāz-ı niyāz egleyüp hem çekelüm Mevlā demin (158b/2-3)

Millî Kütüphane kayıtlarında, eserin künyesinde yazarın adı “Derviş ‘Alî Yazıcıoğlu” şeklinde bulunsa da yazarın metin içerisinde adı bu şekilde geçmemekte; yazar kendinden bahsettiği yerlerde adını açık bir şekilde Derviş ‘Alî, ‘Alî ya da Dervişim şeklinde vermektedir.

yazan *Derviş ‘Alî* için dile beşzer
okur *ümm-ü selme*³ hem güle beşzer (17a/2)

yazan *‘Alî* okıyan gül’izārım
din yolunda ölüpdür yārānlarım (14a/5)

Dervişim yaz oğu bülbüller gibi
dā’imā ol sen ehl-i diller gibi (41b/5)

Eserin künyesinde Yazıcıoğlu adının geçmesi, ilk başta yazarın Türk tarihinin önemli kaynaklarından *Tevârih-i Âl-i Selçuk*’un yazarı Yazıcızâde ‘Alî olduğunu düşündürtse de metnin daha ayrıntılı incelenmesi sonucunda bunun mümkün olmadığı görülmüştür. Çünkü Yazıcızâde ‘Alî’nin doğum ve ölüm tarihleri bilinmese de eserini yazdığı tarih 827/1424 senesi olarak tespit edilmiştir (Bakır 2017: XXIX). Metinde şiirlerine yer verilen ve nazire yazılan Hayretî ise, Yazıcızâde ‘Alî’den yüzyıl sonra yaşamış biridir. Sadece bu tarihsel veriler göz önünde bulundurulduğunda bile eserin yazarı Derviş ‘Alî’nin, *Tevârih-i Âl-i Selçuk*’un yazarı Yazıcızâde ‘Alî olma ihtimali söz konusu değildir. Millî Kütüphane kayıtlarında eserin künyesinde yazarın adının Derviş ‘Alî Yazıcıoğlu şeklinde geçmesinin nedeni, metinde iki beyitte Yazıcıoğlu adının geçmesi ve büyük ihtimalle eseri sonradan bulan kişi tarafından eserin yazarının adı olduğu düşüncesiyle bu adın altının çizilmesidir. Aşağıdaki beyitlerde Yazıcıoğlu ismiyle yazar kendini değil, çağdaşı ya da kendinden önce yaşamış ve bu adla anılan birinin sözlerini aktarmak istemiş olabilir. Yazarla ilgili sadece eserinden elde edilen bilgiler üzerinden bir değerlendirme yapılabileceği için kendisi için de Yazıcıoğlu ‘Alî olarak değil de sadece Yazıcıoğlu şeklinde bir isim ya da lakap kullanmıştır, denilebilir.

buyurdi *Yazıcıoğlu* / ki şığmaz hoşkaya ‘ummān
karınca ne bilür ma’ni / lisānını Süleymānuḡ (108a/7-8)

² Soru sorma anlamında kullanılan ve “yoksa, belki” anlamlarını veren bir atf edati.

³ Bu ifade metinde altı yerde geçmektedir. İki yerde “ümm-i selme”, iki yerde “ümm-ü selme” bir yerde “ümm-i sellem” ve bir yerde de “ümm-ü selm” şeklinde yazılmıştır. Metnin anlam bütünlüğü ve bu ifadenin bulunduğu beyitlerin anlam akışı içerisinde yazarın, büyük ihtimalle vezne uydurmak amacıyla “Müslümanlar” anlamında “Müslimān, Müselmān, Müslim” kelimelerinin yerine böyle bir ifade kullandığı kanaatine varılmaktadır.

gel imdi iy haķirāne / görüñdi ķābe ķavseyñ
Yazıcıoğlu eydir kim / ne ķavseyñi belki ev-ednā (114b/10-11)

Eserinden mutasavvıf biri olduğu anlaşılan Derviş 'Alî, Mevlevi olduğunu ve şeyhinin şeyhinin de Kemālođlu adında biri olduğunu söyleyerek bir tarikat silsilesinde yer aldığını belirtmektedir ki bu durum adından da anlaşılmaktadır. Ama kendi şeyhinden bahsetmemektedir. Kaynaklarda Kemālođlu adında bir kişi bulunmakla birlikte bu kişi *Ferahñnāme* adlı bir eserin yazarıdır. *Türkiye Diyanet Vakfı İslām Ansiklopedisi'*nde *Ferahñnāme* kısaca "XIV. yüzyıl şairi Kemālođlu'nun Süleyman peygamberin devleri cezalandırışı vak'ası etrafında gelişen olağan üstü maceraları hikāye eden mesnevisi" olarak tanımlanmaktadır. Bunun yanı sıra Özkan, Kemālođlu ve eseri *Ferahñnāme* ile ilgili şu bilgileri vermektedir:

"XIV. yüzyıl mesnevi yazarları arasında adı gečen şairlerden biri de Kemālođlu İsmail'dir. Kaynaklarda hayatıyla ilgili herhangi bir bilgi mevcut değildir. Daha çok *Ferahñnāme* adlı eseriyle tanınmaktadır. Eserini Mısır Memlükleri adına řan'da hüküm süren Mîr Gazi adına kaleme almasına bakılacak olursa Trablusşam'da yaşadığı anlaşılmaktadır... Bařtan sona efsanevi bir özellik taşıyan *Ferahñnāme*'nin kurgusu kumkumaları elde etmek için çıkılan yolculuk esnasında karşılaşılan olağanüstü nesnelere ve olaylara dayanmaktadır. (...) acıip ve harika vakalar arasına serpiştirilen dini öğütlerle eser İslāmî bir havaya büründürülmekte ve Allah'ın kudreti, İslāmiyet'in ululuğu methedilmektedir. Özellikle Süleyman peygamberin bunca kudrete sahip olmasına rağmen cihanın ona bile kalmadığı belirtilerek dünya hayatının faniliği vurgulanmaktadır" (Özkan 2017: 231-233).

Bu bilgilerden hareketle Derviş 'Alî'nin "şeyhimin şeyhi" diye bahsettiği Kemālođlu, bu Kemālođlu ise yazarın eserini kaleme alırken Kemālođlu'ndan ve onun eseri *Ferahñnāme*'den etkilendiği söylenebilir. Kendine ve kendinden sonrakilere öđüt verdiğini, Attār'ın öğüdünü tuttuğunu açıkça dile getiren Derviş 'Alî de eserinde, Kemālođlu gibi Allah'ın kudretini, dünyanın faniliğini, İslam dininin güzelliklerini anlatmış; Süleyman peygamberin kuşların, karıncaların dilinden anlamasından bahsetmiş ama bu anlattıklarını bir hikāye şeklinde kurgulamamıştır. Yazar ve kaynaklarda adı gečen Kemālođlu hakkında yapılan bu değerlendirmelerin yanı sıra Derviş 'Alî'nin "şeyhimin şeyhi" diye belirttiği Kemālođlu'nun, kaynaklarda adı gečen *Ferahñnāme* yazarı Kemālođlu olmama ihtimali de bulunmaktadır. Çünkü *Ferahñnāme* yazarı Kemālođlu'nun 14. yüzyılda yaşadığı göz önüne alınırsa kronolojik olarak Derviş 'Alî'nin şeyhinin 14. yüzyıl sonları ile 15. yüzyıl başlarında, Derviş 'Alî'nin ise 15. yüzyılda belki 16. yüzyıl başlarında yaşaması gerekir. Ama metinden Derviş 'Alî'nin 17. yüzyılda hatta 17. yüzyılın sonlarında yaşadığını gösteren veriler elde edilmiştir. Bu durumda yazarın "şeyhimin şeyhi" dediği Kemālođlu'nun kaynaklarda adı geçmeyen ve *Ferahñnāme* yazarı Kemālođlu ile sadece isim benzerliği bulunan biri olması da kuvvetle muhtemeldir.

Kemālođlu şeyhimün şeyhi durur
ķutbudur erlerin öñince yürür (71b/6)

Metinde geçen aşağıdaki beyitlerde Derviş 'Alî, eserini ilerleyen yaşlarda kaleme aldığını açıkça ifade etmekte; hatta beyitlerden birinde yaşını söylemekte fakat yaşının geçtiği yer su ya da rutubet lekesinden silikleştiği için okunamamaktadır.

sağal ağardı vü bendiñ söküldi
mided kalmadı vü bilün büküldi (81a/10)

'ömür âhire yitişdi / yanup cigerim tutuşdı
yaşım ... yitişdi / büküldi hem serv-i semân (96a/7-8)

dal olup bilim büküldi / benim bendlerim söküldi
geldim ecel yakın geldi / yollarıma çökdi tuman (96a/10-11)

Metinde yer yer konu bütünlüğü içerisinde Farsça şiir parçalarına yer vermesi ve genellikle bunların hemen sonrasındaki Türkçe kısımlarda bu Farsça şiir parçalarında ne anlatıldığını belirtmesi; yazarın Farsçaya hâkim, Fars şiiriyle ilgili olduğu izlenimini vermektedir. Bunun yanı sıra yazarın, anlatılan konuya ve metnin akışına uygun olacak şekilde aralarda ayet parçalarına yer vermesi Kur'ân-ı Kerim'e oldukça hâkim biri olduğunu göstermektedir.

Derviş 'Alî, eserinin büyük kısmını mesnevi nazım şekliyle kaleme almış ama metinde baştan sona bu nazım şeklini kullanmamıştır. Metnin içerisinde gazel, dördlüklerden oluşan şiir parçaları ve murabba gibi nazım şekillerine de rastlanmaktadır. Yazar, metinde divan şairi Hayretî'ye ait -kimisi tam kimisi eksik- 36 gazele yer vermiştir. Bu gazellerin bazılarını nazire yazmış, bazılarının ise beyit aralarına ya da gazel sonuna beyitler ekleyerek gazelden uzun şiirler elde etmiştir. Hayretî'nin gazellerine yazdığı nazireler ve yaptığı eklemelerin birçoğunda, bunlardan ayrı olarak yazdığı gazel ve dördlüklerden oluşan şiirlerde Remâdî mahlasını kullanmıştır. Remâdî mahlasıyla çeşitli nazım şekillerini kullanarak yazdığı şiirlerin yanında divan şairi Hayretî'nin gazellerine nazireler yazıp bunları metnin akışına, konu bütünlüğüne uydurmaya çalışması, Derviş 'Alî'nin yazdığı eserle aynı zamanda şairlik yeteneğini de göstermeye çalıştığı şeklinde yorumlanabilir.

Yazarın adına ve mahlasına rastlanabilir düşüncesiyle, Derviş 'Alî'nin yaşadığı yüzyılda, öncesinde ve sonrasında kaleme alınan şair tezkireleri⁴ taranmış ama yazarın ne adı ne de kullandığı Remâdî mahlası tezkirelerde bulunabilmiştir.

⁴ 16. yüzyılda yazılan şair tezkireleri

- Sehî Beg-Heşt Bihîşt
- Kınalızâde Hasan Çelebi-Tezkiretü'ş-ş u'arâ
- Beyânî Tezkiresi (Tezkiretü'ş-şu'arâ)
- Kühnü'l-Ahbâr'ın Tezkire Kısmı
- Ahdî-Gülşen-i Şu'arâ
- Âşık Çelebi-Meşâ'irü'ş-şu'arâ
- Latîfî-Tezkiretü'ş-Şu'arâ ve Tabsiratü'n-Nuzamâ

Derviş 'Alî, mutasavvıf kişiliğini, Hak yoluna adanmışlığını ve Hak aşkıyla âdeta yanıp kül olduğunu (remâd: kül, ateş külü) *Remâdî* mahlasıyla anlatmak istemiştir, denilebilir. Bunların haricinde metin içerisinde mahlas kullanılmadan yazılan gazeller de mevcuttur.

Dinî-tasavvufi bir eser kaleme alan Derviş 'Alî'nin, eserinin adından anlaşılacağı gibi ünlü İranlı mutasavvıf Feridüddîn Attâr'ın *Mantıku't-tayr* adlı eserinden etkilendiği ve onu örnek aldığı açıktır. Metin içinde mahlas kullanılmadan yazdığı bir gazelde geçen şu beyitte Attâr'ın adı geçmekte ve yazar, Attâr'ın öğüdüne uyarak arzusuna ulaşabileceğini açıkça ifade etmektedir.

ƙopdı tufân bu vücûdum nâra iħrâk eyledi
tutuban pend-i 'Attârı tayyâr olayın bir zamân (172a/5-6)

Fakat Derviş 'Alî'nin kaleme aldığı bu eserin, Türk edebiyatında örneklerine rastlanılan Attâr'ın *Mantıku't-tayr*'ının manzum bir çevirisi olmadığı anlaşılmaktadır. Derviş 'Alî'nin yaşadığı yüzyıl göz önünde bulundurulduğunda yazarın, Attâr'ın *Mantıku't-tayr*'ının Türkçedeki beş manzum çevirisinden haberdar olduğu düşünülmektedir. Yazar, Attâr'ın eserinden ele alınıp işlenen konu itibarıyla etkilenmiştir. Her ikisi de eserlerinde vahdet-i vücûd inancını anlatmışlardır, fakat anlatım yolları birbirinden farklıdır. Derviş 'Alî', hem Attâr'ın *Mantıku't-tayr*'ını hem de bu eserin Türkçedeki manzum çevirilerini, uyarlamalarını göz önünde bulundurarak *Mantıku't-tayr* ile özde benzer ama konuyu sunuş tarzında başka bir eser ortaya koymuştur. Ayrıca metinde yer yer Süleyman Peygamber'in adının anılarak kuşlarla ve diğer hayvanlarla konuşmasına değinilmesi; Derviş 'Alî'nin vahdet-i vücûd inancını anlattığı eserini kaleme alırken sadece Attâr'ın *Mantıku't-*

17. yüzyılda yazılan şair tezkireleri

- Rızâ Tezkiresi
- Riyâzî-Riyâzû'ş-Şuara (Tezkiretü'ş-Şuara)
- Güftî-Teşrifâtü'ş-Şu'arâ
- Zeyl-i Zübdetü'l-Eşâr-Seyrek-zâde Mehmed Âsım

18. yüzyılda yazılan şair tezkireleri

- Mîrzâ-zâde Mehmed Sâlim-Tezkiretü'ş-Şu'arâ
- Esrâr Dede-Tezkire-i Şu'arâ-yı Mevleviyye
- Silâhdâr-zâde Mehmed Emîn-Tezkire-i Silâhdâr-zâde

19. yüzyılda yazılan şair tezkireleri

- Şefkat Tezkiresi (Tezkire-i Şu'arâ-yı Şefkat-i Bagdâdî)
- Fatîn Tezkiresi
- Mehmed Tefîk-Kafîle-i Şu'arâ
- İşkodra Vilayeti 'Osmanlı Şa'irleri
- Ali Emîrî Efendi- Tezkire-i Şu'arâ-yı Âmid
- Es'ad Mehmed Efendi-Bağçe-i Safâ-endûz
- Şeyhülislam Ârif Hikmet Bey Tezkiresi
- Esad Mehmed Efendi - Şâhidü'l-Müverrihîn

20. yüzyılda yazılan şair tezkireleri

- Mehmed Sirâceddîn-Mecma'-i Şu'arâ ve Tezkire-i Üdebâ
- Eslâf-Faik Reşâd

tayr'ından değil Attâr'dan önce İslam dünyasında Hz. Süleyman'ın kuşlarla ve diğer hayvanlarla olan konuşmalarının, kuşların dilinden yaptıkları yolculukların anlatıldığı eserlerden de etkilendiği izlenimini vermektedir.

Derviş 'Alî'nin *Mantıku't-tayr*'ının, Attâr'ın ve Attâr'dan önce yazılan *Mantıku't-tayr* vb. tarzdaki eserler gibi sembolik bir anlatımı yoktur. Çalışmamıza konu olan metinde, kuşların bir yolculuğa çıkmaları ve yolculuk esnasında başlarına gelenlerin hikâyeler hâlinde anlatımı söz konusu değildir. Derviş 'Alî, eserinde vahdet-i vücûd inancını, Attâr ve ondan öncekilere göre hikâyeleştirmeden doğrudan anlatmayı tercih etmiştir, diyebiliriz. Tabii ki yazar anlatımında klasik Türk şiirinde çok kullanılan sembolleri (*gül*, *bülbül* vb.) kullanmıştır -ki aşağıda verilen iki beyitte bile bu açık bir şekilde görülmektedir- ama bu metinde Attâr'ın *Mantıku't-tayr*'ı ve *Mantıku't-tayr*'ın Türkçedeki manzum çevirilerindeki gibi baştan sona bir hikâye bütünlüğü yoktur. Attâr'ın *Mantıku't-tayr*'ının Türkçeye yapılan manzum çevirilerinde -ki bunların bazıları yapılan hikâye ekleme ve değişiklikleriyle telif-tercüme, nazire olarak nitelendirilmesine rağmen- Attâr'ın eser düzenine, hikâye anlatım biçimine bağlı kalındığı bilinmektedir. Oysa Derviş 'Alî'nin eseri Attâr'ın *Mantıku't-tayr*'ı ile sadece ad ve anlatılmak istenen öz (vahdet-i vücûd inancı) bakımından benzerlik göstermektedir. Derviş 'Alî, dinî-tasavvufi metinlerde görülen bir düzende eserine Allah'a övgü ve dua ile başlayıp sırasıyla tasavvufun dört kapısını (şer'at, tarikat, hakikat ve ma'rifet), insanı Hakkın yolundan ayıran duyguları, Hak yolunda gidenlerin ve Hak yolundan ayrılanların durumlarını, Hak yolunda olan bir insanın bir rehber ihtiyacı olduğunu, bu nedenle de velîlerin ve evliyâların rehber edinilmesi gerektiğini anlatmaktadır. Sonrasında sırayla tevhid inancı, dünyanın faniliği, insanın dünyaya geliş amacı, Hz. Muhammed'in yaradılışı, yaradılış amacı, Hz. Muhammed'in hayatı, Hz. Muhammed'e övgü, cennet ve cehennem tasviri, kıyamet günü, sırat köprüsü, cennet ve cehennem ehlinin kabir ahvali, Hz. Muhammed'in yolundan gidenlerin ve gitmeyenlerin hâli, Hak âşıklarının hâli, Hz. Âdem'in yaradılışı, şeytanın ona secde etmemesi, Hz. Âdem ile Hz. Havva'nın cennetten çıkarılması, şeytan tarafından aldatılmaları ve Allah'tan af dilemeleri anlatılarak Allah'ı sürekli zikretmenin gerekliliği ve faziletleri metin boyunca yer yer yinelenmektedir. Metnin genelinde Derviş 'Alî, kendisi ve kendisi gibi Hak âşıklarını bülbüle benzeterek bülbülün dilinden derdini, inancını, derdi aynı olanların birbirini anlayabileceğini, hayatın anlamını ve özünü hem anlatmaya hem de anlamaya çalışmıştır. Yani Derviş 'Alî, tüm edebî, tarihî kişi ve eserlerden etkilenmelerin yanında ama onlardan farklı bir tarzda kuşların (bülbüllerin) dilinden bir eser, bir *Mantıku't-tayr* meydana getirmiştir, denilebilir.

vücûd-ı insân gülüstâna beşzer
vücûd hem bağ-ıla bostâna beşzer (69b/12)

içinde dili hem bülbüle beşzer
bu albdür alb od güle beşzer (69b/13)

yazan Derviş 'Alî çün dile beşzer
oğur ümm-ü selme hem güle beşzer (17a/2)

yine cān oynayalum 'ışk bulınca
söze başluyalum bülbül dilince (17a/4)

bülbül gerek bülbülle rāz söyleşe
gülistān illerinde rāz söyleşe (14a/3)

ğurāb anlayamaz bülbül dilini
ğurāb anlayamaz gülzār ilini (14a/4)

Millî Kütüphane veri tabanında eserin künyesinde "Osmanlı edebiyatına aittir" ifadesi yer almakta ki zaten yazarın yaşadığı yüzyıldan Osmanlı döneminde yazıldığı anlaşılmaktadır. Eser, 17. yüzyılda yazılmasına rağmen metnin dili ağırlıklı olarak Eski Anadolu Türkçesi özellikleri göstermektedir. Metinde -IsAr, -IcAk, -UbAn gibi eklerin kullanılması; "dürüş-, kaçan, alda-, tamu, sin, kığır-kanı, eyt-, göyün- tapu" gibi arkaik sözcüklerin bulunması bu durumu kanıtlar nitelikte özelliklerdir.

müttaķīnün yiri cennet *olısar*
aķvā iden yüce maķām *bulısar* (61b/10)

hem şefā'at *eyleyiser* ümmete
ümmet olan *batusardur* rahmete (91b/9)

yarın ol maşşer yirine *varıcaķ*
biş ayak bir ayak üzre *durıcaķ* (100a/1)

yolından azduğımı kendü bildi
dürüşüben halka vesvese kıldı (67b/5)

bilür iken Hāķķı inkār itdiler
yañıluban yollarına gitdiler (38a/1)
zıkr ü tevħīde melekler yügürür
nidā ider birbirine *kığırur* (38a/11)

Bunun yanı sıra metinde aynı sözcüğün iki farklı şeklinin (*ey/iy, durur/-dur* vb.) kimi zaman aynı beyitte bile birlikte bulunması yazı dilindeki geçiş dönemi sürecinde Osmanlı Türkçesi özelliklerinin de yer etmeye başladığı izlenimini vermektedir. Aşağıdaki beyitlerde bu durum açık bir şekilde görülmektedir.

ey kerīm u *iy* rahīm u *ey* halīm
sensin cürmümize *habır* u 'alīm (19b/9)

dağı diye gelün iy hâş kıllarum
ey benüm mergüb u maqbül kıllarum (76b/3)

gel imdi iy cān-güşād cān-u men
gel imdi ey ğam-güsārı cān-u men (78b/5)

bu deñlü bu rāz-ı ‘ışkı / ben degülem söyleyen
bu gedā haķır dilinden / *Yūnus-durur* söyleyen (30a/12-13)

men nadānam ne bilürem / bir kelām söylemegi (30a/14)
bu ednā ğarīb dilinden / *Yūnusdur* şerh eyleyen (30b/1)

derd *seniñdür* yā Rabbi dermān seniñ
‘izz-i nāz *senin-durur* fermān seniñ (52a/4)

Sonuç olarak yazar, dinî-tasavvufi bir metin kaleme alarak Hak aşkıyla yanıp kül (remād) olan birinin bilmesi, hayatında uygulaması ve ibret alması gereken durumları anlatmıştır. Derviş ‘Alî, ilerleyen yaşlarında kaleme aldığı bu eseriyle kendinden önce ve kendi döneminde yaşayan mutasavvıflardan aldığı nasihati, hayat tecrübesiyle de birleştirerek kendinden sonrakilere aktarmak istemiştir, denilebilir. Bu anlattıklarını konuyla ilgili ayet parçalarıyla destekleyerek manzum bir şekilde okuyucuya sunmuştur. Eserin Osmanlı Döneminde Eski Anadolu Türkçesi özelliklerinin ağırlıklı olduğu bir dille yazılması ve iki yazı dili dönemi arasındaki geçiş süreci özelliklerinin metinde görülmesi yapılacak dil incelemesi ve elde edilecek dil malzemesi açısından da büyük önem arz etmektedir.

Burada tanıtmaya çalıştığımız Derviş ‘Alî’nin *Mantiku’t-tayr* adlı eseri üzerine çeviri yazı, detaylı dil incelemesi ve gramatikal dizinden oluşacak olan doktora tez çalışmamızda metinle ilgili daha kapsamlı ve detaylı değerlendirmeler yer alacaktır.

KAYNAKÇA

- ALİ ŞİR NEVÂİ (1995), *Lisânü’t-Tayr*, (Haz. Mustafa Canpolat), Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- BURSALI MEHMED TAHİR (2016), *Osmanlı Müellifleri*, (Haz. M. A. Yekta Saraç, Ed. Mustafa Çiçekler), Ankara: Türkiye Bilimler Akademisi.
- DİLÇİN, Cem (1993), *Mantikut-Tayr’ın Manzum Çevirileri Üzerine Bir Karşılaştırma*, *DTCF Dergisi*, C. 36, S. 1-2, 35-52.
- FERİDÜDDİN ATTÂR (2015), *Mantku’t-Tayr Kuşların Diliyle*, (Çev. Mustafa Çiçekler), İstanbul: Kaknüs Yayınları.
- FERİDÜDDİN ATTÂR (2016), *Mantku’t-Tayr Gülşehrî Çevirisiyle*, (Haz. Enfel Doğan), İstanbul: Kapı Yayınları.

FERİDÜDDİN ATTÂR (2017), *Mantık Al-Tayr*, (Çev. Abdülbâki Gölpınarlı), İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.

ÖZKAN, Mustafa (2017), *Türk Dilinin Gelişme Alanları ve Eski Anadolu Türkçesi*, İstanbul: Filiz Kitabevi.

YAZICIZÂDE ALİ (2017), *Tevârih-i Âl-i Selçuk*, (Haz. Abdullah Bakır), İstanbul: Çamlıca Basım Yayın.

Elektronik Kaynaklar

<http://teis.yesevi.edu.tr/madde-detay/dervis-ali-mdbir> (01.03.2021)

<https://ekitap.ktb.gov.tr/TR-78460/tezkireler.html> (02.04.2020)

<https://islamansiklopedisi.org.tr/mantikut-tayr> (10.02.2019)

<https://islamansiklopedisi.org.tr/dervis-ali-imam> (09.01.2020)

<https://islamansiklopedisi.org.tr/kemaloglu> (12.01.2020)

<https://kasif.mkutup.gov.tr/SonucDetay.aspx?MakId=504639>